

BRASSAI SÁMUEL HATÁSA A NYELVTUDOMÁNY, A FORDÍTÁSTUDOMÁNY ÉS A TANTÁRGYPEDAGÓGIA FEJLŐDÉSÉRE

SIMIG ÁKOS – SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

Brassai Sámuel (1800-1897) erdélyi tudós és polihisztor három év hiján egy teljes évszázadot élt. Tanító-lelkész családból származott, tanulmányait a kolozsvári unitárius iskolában végezte, majd ismereteit könyvtárakban, önképzéssel bővítette. Tanulmányai befejezése után főúri családok gyermekeinek nevelőjeként tevékenykedett, szerkesztett újságot (*Kolozsvári Vasárnapi Újság*), majd tanári állást kapott. Sikeres lapszerkesztői tevékenysége során a közérthetőségre törekedett, olyan stílusban írt, amely a köznép fölemelkedését szolgálta. Tanárként megreformálta az iskola tanulmányi rendjét, magyar nyelven megtartott beszédeivel és előadásaival elérte, hogy az iskola tanítási nyelve ne a latin, hanem a magyar legyen. Szerteágazó tudományos tevékenységet folytatott, amely a fizikán, a matematikán, a növény- és állattanon, a közgazdaságtanon és földrajzon kívül a filozófia, a nyelvtudomány, a pedagógia és a fordítás területére is kiterjedt (<http://www.unitarius.hu/tanulmanyok/Kelemen-Brassai.html>). Jelen tanulmány célja, hogy Brassai Sámuel szerteágazó tudományos tevékenységéből kiemelje a nyelvtudományt, a fordítástudományt és az oktatás módszertanát, és a híres erélyi tudós azon gondolatait ismertesse, amelyek napjainkban is aktuálisak.

1. Brassai nyelvtudományi munkásságáról

Brassai Sámuel nyelvészeti és nyelvtudományi munkásságát 9 lapban közzétett 51 tanulmánya fémjelzi. A „Magyar mondat” címmel megjelenő és az akadémiai nagydíjban részesülő értekezései (1860, 1863, 1864) a magyartalan kifejezésekre vonatkozó elmés megjegyzéseit tartalmazzák. Értekezései általános elveket és részleteket mutatnak be. Foglalkozik itt a nyelvészettel, mint induktív és természeti tudománnyal, a nyelv sajátosságaival, az igékkel és az igehatározók szerepével. „A mondat dualizmusa” című értekezésében (1884) betekintést enged a mondat elméletének fejlődésébe.

A XIX. század közepén a történeti-összehasonlító és a leíró nyelvészeti kutatások középpontjában a szavak álltak. A nyelvek összehasonlításakor a kutatók a szavak mint alapegységek etimológiai jellemzőit vizsgálták, és a szavak etimológiája alapján mutatták ki a nyelvek közötti rokonsági viszonyokat. Brassai elismerte, hogy az etimológiai vizsgálatokat nem szabad elhanyagolni, mivel azok már biztos eredményeket hoztak. Ugyanakkor hangsúlyozta: „A szintaktikai akár egyes vonások, akár többek csoportjai gyakran egészen más rokonságokat

tüntetnek fel a nyelvek közt, mint az etimológiaiak. Evvel a világerért sem akarom csekélyelni az utóbbiak fontosságát, sem azt kívánni, hogy amazokért emezekből nyert biztos eredményeket elveszük... Hanem valamint az etimológia a testi, úgy a szintaxis a szellemi rokonság eszméjét kelti.” (Brassai 1860: 398-399.) A nyelv sajátságai a mondat sajátságaiból erednek (Brassai 1860: 304), és ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a leíró és a történeti-összehasonlító nyelvészetnek is a szintaxist kell a vizsgálódás középpontjába állítani. Brassainak ez a megállapítása már a XX. század szintaktikai vizsgálatokra épülő grammatikáit vetíti előre.

A nyelvre vonatkozó elképzeléseinek bizonyítására analógiákat keresett. Rámutatott: mint ahogy a kristályokat molekulák, a növényeket és az állatokat sejtek, úgy a nyelveket hangok alkotják. Minden mondat szavakból áll, amelyek közül mindegyik a mondatot szolgálja, és ha egyetlen szót is kiszakítunk a környezetéből, megfosztjuk attól a képességétől, hogy mondatbeli szerepét betölthesse. Ha a szavak nem szerveződnek mondatnapi egységekké, hiányérzetet keltenek. Ezek a gondolatok Brassai kortársai számára annyira újak voltak, hogy sokan nem is vették komolyan őket. A mondat univerzális sajátságainak bizonyítása céljából az erdélyi tudós különböző nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek, a francia, a görög, a héber, a török, a tibeti és a magyar szintaktikai szerkezetét vetette egybe, majd következtetéseit a magyar nyelvre vonatkoztatta, a magyar nyelv leírására alkalmazta. Hangsúlyozta, hogy a logikai következtetést kifejező, kopulát tartalmazó mondatokon kívül a mondatok általában nem két egyenrangú részből, alanyból és állítmányból állnak, hanem a mondatrészek egyetlen domináns elemnek, az igének vannak alárendelve. Brassai ezeket a gondolatokat így fogalmazza meg: „A mondat [...] nem az alany és az állítmány dualizmusára épül, hanem csak egyetlen 'tartó és forduló sarkal van: az ige.” (É. Kiss 1983) Az alany nem nélkülözhetetlen alapeleme a mondatnak, mert számos esetben kimarad a mondatból. Ha az alany a különböző nyelvekben közös szemantikai és fogalmi jegyei lennének, akkor nem fordulhatna elő, hogy amit az egyik nyelvben a szubjektum (Ich habe), azt egy másik nyelvben a dativusz (Nekem van) fejezi ki. Kora tudományos eredményeit is figyelembe véve Brassai a mondatot a naprendszerhez hasonlította és a következő analógiát állította fel: Az ige a mondatban a Naphoz hasonlóan viselkedik: úgy vonzza az alanyt, a tárgyat és a különböző határozókat, mint a Nap a különböző bolygókat és planétákat. Az alany, a tárgy és a határozók az ige egyenrangú bővítményei. Brassai mondatelméletének ellenzői és lelkes követői egyaránt akadtak. Követője volt például a magyarok közül Balogh Péter és Kalmár Elek, valamint számos külföldi tudós is.

A kémiából kölcsönzött analógia, az elemek vegyértéke és kapcsolódási sajátságai alapján szemléltette a mondat szerkezetet L. Tesnière francia nyelvész, aki Brassainak az ige centrális szerepére vonatkozó elképzelését a valencia fogalmával egészítette ki. Álláspontja szerint az igének a kémiai elemekhez hasonlóan ún.

kapcsolódási sajátosságai vannak. A szintaktikai kapcsolódás során az ige megfelelő számú kiegészítőt köt le, amelyek száma nem tetszőleges, hanem az igétől függ és 0-tól 3-ig terjedhet (Tesnière 1959). A kortársak egyik nyelvész gondolatait sem tudták elfogadni, túlságosan merésznek, a hagyományostól eltérőnek tartották. Így az utókorra hárult az a feladat, hogy Brassai Sámuel, illetve Tesnière nézeteit újraértékelje és a szükséges nyelvészeti tényekkel kiegészítse. A francia nyelvész elméletét egyrészt azért érte bírálat, mert az ige kötelező kiegészítői, aktánsai között Brassaihoz hasonlóan ő is mellérendelő viszonyt tételezett fel. Ezt az álláspontot később S. Dik holland nyelvész korrigálta funkcionális grammatikájában (Dik 1978: 70).

Tesnière strukturális szintaxisának megjelenésével kb. egy időben kezdtek el német nyelvészek a verbocentrikus elmélettel foglalkozni, s a valenciával kapcsolatos álláspontok közül egyre többet építettek be hagyományos grammatikájukba. Először 1968-ban, majd másodszor 1973-ban jelent meg Helbig és Schenkel közös műve, a *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Az 1968-as évet azért kell hangsúlyoznunk, mert ugyanebben az évben látott napvilágot Charles Fillmore amerikai nyelvésznek a *The Case for Case* c. tanulmánya is, amelynek kiinduló álláspontja meglepően hasonlít Helbig és Schenkel elképzeléséhez.

Fillmore esetgrammatikája szigorúan szemantikai elvekre épül. Alaptétele az, hogy a szintaxis kiindulópontját a szemantika képezi. Ennek következtében el kell különíteni egymástól azokat a grammatikai funkciókat, amelyekkel a mondat nominális elemei az állítmányi szerepet betöltő igékkel kapcsolódva rendelkeznek, valamint azt, hogy a névszók milyen pozíciókat vesznek fel a mondat szintaktikai szerkezetében. A valóságban betöltött szerepeket a mélyszerkezeti esetek fejezik ki. Ilyen például az agentivus, a cselekvés végrehajtójának, a patientivus, a cselekvés által érintett tárgynak, az instrumentalis, a cselekvés eszközének, vagy az állapot kiváltójának az esete, amelyeket annak alapján lehet rangsorolni, hogy melyikük milyen körülmények között pályázhat a mondat szintaktikai szerkezetében betöltendő alany szerepére.

A főnti, és csupán vázlatosan ismertetett elméleteket Brassai mondatelmélete egy évszázaddal előzte meg. Amit „fölfedezett”, az nemcsak nyelvtörténeti szempontból érdekes, hanem napjainkban is aktuális.

2. Brassai fordítói tevékenysége, és gondolatai a fordításról

Brassai a humán tudományok közül nemcsak a nyelvészet terén végzett úttörő munkát. Nevéhez széleskörű tudományos és irodalmi tevékenység is fűződik. Pesten jelentek meg műfordításai angolból, franciából és németből. Ezen kívül Brassai volt az első magyar műfordító, aki azért tanult meg oroszul, hogy ne a német mint közvetítő nyelv alapján, hanem eredetiből fordíthasson magyarra. V. A. Szollogub (1813-1883) orosz írónak *A gyógyszerészné* című elbeszélését Brassai fedezte föl a

magyar olvasók számára és ő is fordította magyarra. Miklós István tanulmányában kiemeli, hogy Brassai fordítása „a realista hagyományokhoz igazodik: szabadon adja vissza a szerző gondolatait. Ahol szükség van rá, hozzáértéssel tarkítja az oroszról magyarra fordított szöveget német, latin, francia idézetekkel, s hasonló szakértelemmel keveri az orosz gyógyszerész a fűvész Brassai tolmácsolásában a különböző gyógynövényeket és porokat” (Miklós 1958). Ez azt jelenti, hogy a fordításról már a XIX. században is úgy gondolták, hogy az akkor sikeres, ha a mechanikus átkódoláson kívül a fordító saját ismereteit és kreativitását is beleadja a lefordított szövegbe.

Brassai több helyen is kinyilvánítja, hogy a fordítások „átnyelvitik”, „elnemzetietlenítik” az irodalmi nyelvet, azaz kárt tesznek benne. Ezért azt tanácsolja a fordítóknak, hogy a szavakkal való vesződés helyett fordítsák figyelmüket a mondatra. A fordítás olyan legyen, mintha a szerző az ő „egész egyéniségével, képzelődéseivel és eszével tiszta magyar és magyarul beszélő családban nevelkedve, magyarul írta volna meg az illető munkát” Majd így folytatja a fordítás kritériumainak meghatározását: „Ébressze phrasisuk a fordítmány olvasójában azt a gondolatot, képet, érzelmet, indulatot, melyeket a szerző szándékolt ébreszteni az eredetiben, s a fordítás hű lesz, ha szinte tán a szótár-író egyetlen egy szót sem merne a fordított mondatbeliek közül az eredetibe foglaltakkal szemben állítani.” (Brassai 1861: 787.) Egy évszázaddal később a fordítástudomány képviselői az első gondolatot úgy fogalmazták meg, hogy a fordításnak az eredetivel azonos hatást kell kiváltania. Úgy kell fordítani, hogy az olvasó ne érezze, hogy fordítást tart a kezében (Nida–Taber 1969). Azt viszont az ókortól kezdve hangsúlyozzák a fordítók és a kutatók, hogy fordításkor nem a szavak közötti megfelelést kell keresni, hanem az egyenértékűségeknek a nagyobb egységek szintjén kell megvalósulni (Munday 2001). A szavak lefordításának formai hűségénél Brassai is többre becsüli a tartalmi hűséget.

3. Brassai nyelvpedagógiai nézetei

Brassai Sámuel szerint a nyelvtanulás előnye az elme művelése. Ezen kívül szellemi érték is, hiszen egy nemzet életét jobban meg lehet ismerni annak irodalma, mint utazások alapján. Ezt az álláspontot később legalább még száz éven át képviselték mindazok, akik az idegen nyelvek oktatásának módszertanával foglalkoztak. Tevékenységük az írott szövegek olvasására és fordítására korlátozódott. Elismerték, hogy beszélni tényleg nem tanítják meg a tanulókat, ugyanakkor kiemelték, hogy az idegen nyelv és az anyanyelv szabályainak összevetése az anyanyelv jobb megismerését és az elme pallérozását segíti. Brassai írásaiban arra is utalt, hogy előbb az anyanyelvet kell tanítani, s az így elsajátított szabályoknak kell alárendelni egy idegen nyelv adatait. Napjainkban ezt a gondolatot úgy érvényesítik a nyelvoktatásban, hogy a különböző módszertanok hangsúlyozzák: olyan nyelvtani jelenségek tanítását, amelyekről anyanyelvükkel

kapcsolatban még nem hallottak a tanulók, nem szabad (és nem is lehet) idegen nyelven kezdeményezni.

Brassai a nyelvtanítás reformját az 1845-ben megjelent *Okszerű vezér* című munkájával kezdte. A nyelvtanítás módszerével azért kívánt foglalkozni, mert az idő- és erőmegtakarítás elve vezérelte. Egyrészt rájött, hogy a nyelvtanulás mennyire időigényes tevékenység. Másrészt számos más tantárgy is elvette a tanulók idejét. Rengeteg ismeretet kellett az iskolában megszerezni, és erre nem volt elég idő. Ezért kellett olyan új és ésszerű módszert kidolgozni, amely segítségével egy idegen nyelv rövidebb idő alatt elsajátítható. A napjainkban is divatos és hatékony direkt módszert Brassai 25 éves tapasztalat alapján dolgozta ki. Rájött, hogy a nyelvtanulónak nem a nyelvről kell ismereteket szereznie, hanem a tényleges nyelvhasználatot kell elsajátítani. Erre vonatkozóan az asztalosmesterséggel kapcsolatban keres analógiát. Hangsúlyozza, hogy az asztalosmester megismertetheti inasát a földolgozandó fafajtákkal, a szerszámokkal és az anyagokkal elméletileg, anélkül, hogy az inas maga akár egyetlen vágást is tett volna a késsel, dolgozott volna a gyaluval, lyukat fűrt volna a fűróval. Ha azonban az inas egyszer sem próbálja meg a szerszámok használatát, akkor soha nem fogja elsajátítani az asztalosmesterséget. Ugyanez a helyzet a nyelvtanulással is. Sokan tanulták a klasszikus nyelveket, de nem tanulták meg használni. Brassai szerint minden fölszabadult suszterlegény el tud készíteni egy lábbelit, de – teszi fel a kérdést – vajon hány érettségizett tud nyolc évi tanulás után egy klasszikus szerzőt lefordítani, vagy akár egy görög vagy latin fogalmazást megírni? A módszerről szóló értekezésében kiemeli, hogy keveset tanítsunk, de jól és lassan. Törekedjünk fokozatosságra. Olyan ismeretekből kell kiindulni, amelyekkel minden tanuló rendelkezik. Az ismerttől haladjunk az ismeretlen, az egyszerűtől a bonyolult felé. A tananyag a tanuló életkorának megfelelő legyen. Keltsen fel érdeklődést, tudásvágyat. A tanár személyiségével kapcsolatban a következetességet, a személyes példamutatást és a módszertani ismereteket hangsúlyozza. A tananyag párosuljon a kor követelményeinek megfelelő ismeretanyaggal. A tanár jeladó, ösztönző, sugalló szerepet töltsön be (Molnár 2002: 70).

Külföldi pedagógiai elveket és módszereket (Viëtor, Gouin) is szem előtt tartva a nyelvoktatásra vonatkozó tanácsait az alábbiakban foglalja össze: a tanár okuljon megfigyeléseiből, ne szavakat, hanem konkrét gondolatokat kifejező mondatokat tanítson. A tanuló a szavak mondatbeli értelmét sajátítsa el. Mivel a mondat fő része az ige, az össze többi mondatrészt az igével való kapcsolódás alapján tanulja meg. Brassai mindennél nagyobb jelentőséget tulajdonít a beszédgyakorlatoknak, és ezek által az auditív információnak. „A fül a legfontosabb, leghatásosabb és minden más eszköz előtt használandó közvetítő szerve a nyelvtanításnak.” (Molnár 205: 71.) Brassai módszertani alapelveiről egyébként részletes tanulmányt olvashatunk a *Sokszíñű nyelvészet* I. kötetében

Molnár Erzsébet összeállításában.

Brassai Sámuel korának köztiszteletben álló egyénisége, az „utolsó és legnagyobb magyar polihisztor” volt (Tulogdi 1965). Sokoldalú és szerteágazó tudományos és önzetlen pedagógiai tevékenységével nemcsak a természettudományok, hanem egyes humán tudományok fejlődését is megalapozta. Sokszor nem is sejtjük, hogy az a mondatelemzési vagy pedagógiai módszer, amit alkalmazunk, vagy számos olyan gondolat, amelyet a fordítással kapcsolatban megfogalmaztunk, Brassaitól ered. Tanai annyira helytállóak, hogy még ma is megállják a helyüket. Ezért érdemei számunkra felbecsülhetetlenek.

Irodalom

- Brassai S. 1845: *Okszerű vezér a német nyelv tanulásában I.*, Kolozsvár
- Brassai S. 1860: „A magyar mondat”, *Magyar Akadémiai Értesítő. A nyelv- és széptudományi osztály közlönye*
- Brassai S. 1861: „Mégis valami a fordításról”, *Szépirodalmi Figyelő*
- Dik, S. 1980: *Studies in Functional Grammar*, Londres: Academic Press
- Dirven, R. – Radden, G. 1987: *Fillmore's Case Grammar. A Reader*, Heidelberg: Julius Groos Verlag
- É. Kiss 1981: „Brassai Sámuel mondatelmélete”, in *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XII.*, Budapest: Akadémiai Kiadó
- Fillmore, Ch. 1968: „The Case for Case”, in Dirven, R. – Radden G. 1987, 9-20.
- Helbig, G. Schenkel, W. 1968: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*, Leipzig: VEB Bibliographisches Institut
- Miklós I. 1958: „Az orosz irodalom első magyar tolmácsolói Erdélyben”, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*
- Molnár E. 2005: „Brassai Sámuel nyelvpedagógiai nézetei”, in *Sokszínű nyelvészet. Nyelvészeti kutatások a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán.* (szerk. Simigné–Bodnár). Miskolc: Miskolci Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
- Munday, J. 2001: *Introducing Translation Studies*, London and New York: Routledge
- Nida, E. – Taber Ch. R. 1969: *The Theory and Practice of Translation*, Leiden: Brill
- Tesnière, L. 1959: *Eléments de syntaxe structurale*, Paris: Librairie C. Klincksieck
- Tulogdi J. 1965: „Brassai Sámuel földrajzi nevelő-oktató munkássága”, *Földrajzi Közlemények*
- [http:// www.unitarius.hu/tanulmanyok/Kelemen-Brassai.html](http://www.unitarius.hu/tanulmanyok/Kelemen-Brassai.html)
- [http:// www.Neumann-haz.hu/muvek/tudomanytortenet](http://www.Neumann-haz.hu/muvek/tudomanytortenet)